

Соломонова Л.В.,

здобувач,

Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій

МЕТОДИ ОЦІНКИ ТА АНАЛІЗУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Соломонова Л.В. Методи оцінки та аналізу фінансово-економічної безпеки країни. У статті розглянуто поняття «фінансово-економічної безпеки», зазначено, що спостерігається диференціація наукових підходів щодо цього поняття, тому було удосконалено дане визначення. Запропоновано концептуальний підхід до визначення фінансово-економічної безпеки, який на відміну від існуючих, підходить до цього феномену комплексно, із урахуванням цілей та напрямків функціонування фінансово-економічної безпеки, сфери впливу фінансово-економічної безпеки держави та ключові загрози фінансово-економічній безпеці України, та узагальнено визначення даної економічної категорії.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, концептуальний підхід, загрози фінансово-економічній безпеці, національна економіка.

Соломонова Л.В. Методы оценки и анализа фінансово-економической безопасности страны. В статье рассмотрено понятие «фінансово-економической безопасности», указано, что наблюдается дифференциация научных подходов к этому понятию, поэтому было усовершенствовано данное определение. Предложен концептуальный подход к определению фінансово-економической безопасности, который в отличие от существующих, подходит к этому феномену комплексно, с учетом целей и направлений функционирования фінансово-економической безопасности, влияния фінансово-економической безопасности государства и ключевые угрозы фінансово-економической безопасности Украины, и обобщенно определения данной экономической категории.

Ключевые слова: фінансово-економическая безопасность, концептуальный подход, угрозы фінансово-економической безопасности, национальная экономика.

Solomonova L.V. Methods of assessment and analysis of financial and economic security of the country. The article considers the concept of “financial and economic security”, it is noted that there is a differentiation of scientific approaches to this concept, so this definition was improved. A conceptual approach to the definition of financial and economic security is proposed, which, unlike the existing ones, approaches this phenomenon comprehensively, taking into account the goals and directions of financial and economic security, the sphere of influence of financial and economic security and key threats to financial and economic security of Ukraine. the definition of this economic category is generalized.

Key words: financial and economic security, conceptual approach, threats to financial and economic security, national economy.

Постановка проблеми. Сьогодні значна увага приділяється оцінюванню фінансово-економічної безпеки в макроекономічному масштабі, тобто на рівні держави або окремого її регіону. Однак щодо визначення економічної безпеки на мікрорівні спостерігається відсутність достатньо глибоких досліджень та розробок і замість єдиної комплексної та зручної у використанні методики має місце широка диференціація наукових підходів. При цьому мають місце такі проблеми, як:

– відсутність визначеності з конкретним переліком складових фінансово-економічної безпеки підприємства;

– труднощі щодо визначення складу оціночних критеріїв складових фінансово-економічної безпеки, а також стосовно їх градації для всіх можливих рівнів фінансово-економічної безпеки;

– відсутність загальноприйнятих вітчизняних методик оцінки рівня складових фінансово-економічної безпеки як підприємства так і галузі та загального рівня

фінансово-економічної безпеки з урахуванням всіх її складових, оскільки підходи, що отримали визнання в зарубіжній практиці, не завжди можна застосувати в умовах економіки України [1, с. 12].

Всі вказані проблеми потребують наукового осмислення з метою визначення шляхів їх раціонального вирішення. І вкрай необхідною є розробка комплексної методики оцінки фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення безпеки держави та окремих її складових на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним. І якщо раніше наукова думка зосереджувала свою увагу виключно на економічній безпеці, то сьогодні все більше науковців наголошують на необхідності створення фінансової безпеки, як окремого елементу системи економічної безпеки, що має відповідати за безпеку саме сфери фінансових відносин. Серед вітчизняних науковців, що присвятили свої праці зазначеній

проблематиці, слід відзначити таких: Арефьєва Є.І., Барановський О.М., Бендіков М.А., Васильців Т. [2, с. 99–100]. Олейніков Є.О., Покропивний С.Ф., Ілляшенко С.М., Арефьєва Є.І., Попович П.Н., Реверчук Н.Й., Штовба С.Д., Швиданенко Г. та Олексюк О. [3; 4]. Однак, незважаючи на велику кількість розробок науковців до вимірювання рівня фінансово-економічної безпеки існуючі методики мають багато суттєвих недоліків.

Формулювання цілей статті є аналіз існуючих методик підходів до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки, систематизація переваг та виявлення недоліків існуючих підходів з метою надання пропозицій щодо їх покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науковій літературі найчастіше зустрічається така класифікація методичних підходів до визначення загального рівня фінансово-економічної безпеки підприємства: індикаторний або пороговий, ресурсно-функціональний, програмно-цільовий або комплексний, підхід, що базується на теорії економічних ризиків. Поширеними також є експрес-методики.

Індикаторний підхід передбачає оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки у вигляді співставлення фактичних показників діяльності підприємства з певними індикаторами – пороговими значеннями показників. В результаті такого порівняння можна визначити стан економічної безпеки підприємства: безпечний або небезпечний, кризовий, критичний, передкризовий або нормальний [2, с. 99 – 100].

Представниками індикаторного підходу є: Ковальов Д.О., Сухорукова Т.І., Іларіонов А., Тамбовцев В.Л., Барановський О.М., Бендіков М.А., Ігнатєва І.А., Шпанковська Н.Г., Костанецький В.В., Котенко Н.О. та інші [3; 4].

Так, Д. Ковальов та Т. Сухорукова пропонують використовувати у якості індикаторів для визначення рівня фінансово-економічної безпеки такі показники за основними функціональними складовими економічної безпеки:

1) технологічна складова: ступінь зносу основних виробничих фондів, завантаження спеціалізованого обладнання, доступ до ноу-хау, частка витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки, введення в дію основних виробничих фондів, середня заробітна платня наукового співробітника за місяць;

2) ресурсна складова: забезпеченість виробництва основними видами ресурсів, коефіцієнт забезпеченості запасів та витрат власними джерелами, енергоємність, можливість заміщення ресурсів, якість ресурсів;

3) фінансова складова: індекс обсягів виробництва, динаміка прибутку, розмір заборгованості, частка на ринку, частка державних інвестицій у ВВП, рентабельність, капіталовкладення, довгострокові кредити;

4) соціальна складова: розмір мінімальної заробітної платні, середня зарплата, чисельність робітників, зарплата яких нижча за прожитковий мінімум, заборгованість з виплати заробітної плати, частка зарплати в ціні, витрати родини робітника на харчування, темпи скорочення персоналу, тривалість робочого тижня [5, с. 51–52].

Ресурсно-функціональний підхід полягає в тому, що рівень фінансово-економічної безпеки оцінюється за рахунок визначення ефективності викорис-

тання ресурсів підприємства. Тобто визначення рівня фінансово-економічної безпеки є по суті аналізом стану фінансово-господарської діяльності підприємства. При цьому аналіз в основному проводиться за функціональними складовими фінансово-економічної безпеки.

Професор С. Ілляшенко пропонує таку методику розрахунку загального рівня фінансово-економічної безпеки підприємства:

1) переведення у відносні оцінки показників рівнів кожної складової економічної безпеки за формулою:

$$O_i = \frac{1}{N_i} * n_i, \quad (1)$$

де O_i – відносна оцінка і-тої складової економічної безпеки підприємства;

N_i – кількість рівнів і-тої складової економічної безпеки;

n_i – номер рівня безпеки і-тої складової, рахуючи від найбільш несприятливого включно;

2) визначення вагомості кожної складової економічної безпеки;

3) розрахунок інтегральної оцінки фінансово-економічної безпеки як середньозваженої складових. При цьому рівень фінансово-економічної безпеки підвищується при наблизенні інтегральної оцінки до одиниці, а оцінка нижче 0,5 свідчить про ослаблення фінансово-економічної безпеки підприємства [1, с. 18].

З урахуванням даних про питому вагу значущості функціональних складових фінансово-економічної безпеки науковцями Г. Швиданенко та О. Олексюк було виведено формулу для розрахунку загального показника фінансово-економічної безпеки промислового підприємства:

$$G = 0,2 * F_{\phi.C} + 0,15 * F_{T-T.C} + 0,2 * F_{I-K.C} + 0,2 * F_{IH\phi.C} + 0,05 * F_{EK.C} + 0,1 * F_{II-P.C} + 0,1 * F_{CC}, \quad (2)$$

де $F_{\phi.C}$ – оцінка фінансової складової;

$F_{T-T.C}$ – оцінка техніко-технологічної складової;

$F_{I-K.C}$ – оцінка інтелектуальної та кадрової складових;

$F_{IH\phi.C}$ – оцінка інформаційної складової;

$F_{EK.C}$ – оцінка екологічної складової;

$F_{II-P.C}$ – оцінка політико-правової складової;

F_{CC} – оцінка силової складової економічної безпеки [6, с. 165 – 166].

С.Ф. Покропивний зазначає, що сукупний критерій фінансово-економічної безпеки підприємства можна визначити за формулою:

$$k_{сєб} = \sum_{i=1}^n k_i * d_i, \quad (3)$$

де $k_{сєб}$ – сукупний критерій економічної безпеки підприємства;

k_i – величина окремого критерію за і-тою функціональною складовою;

d_i – питома вага значущості і-тої функціональної складової;

n – кількість складових економічної безпеки підприємства.

Вважається, що для промислових підприємств питома вага значущості функціональних складових фінансово-економічної безпеки складає: фінансової, інтелектуальної і кадрової, техніко-технологічної скла-

дових – 0,2; інформаційної – 0,15; політико-правової та екологічної – 0,1; силової – 0,05 [7, с. 469]. Отже, як бачимо, погляди трьох останніх науковців на значення питомої ваги окремих складових фінансово-економічної безпеки відрізняються. На нашу думку, більш доцільно при визначенні питомої ваги значущості функціональних складових фінансово-економічної безпеки керуватися специфікою діяльності досліджуваного підприємства, тобто сферою його діяльності, і встановлювати ці показники індивідуально для підприємств промисловості, сільського господарства, торгівлі та фінансової сфери [8, с. 28].

Значення окремих критеріїв доцільно розраховувати як співвідношення можливого збитку підприємства і суми витрат на реалізацію заходів, які пов'язані з його попередженням:

$$R_i = \frac{CZ_i}{Z_i}, \quad (4)$$

де CZ_i – сукупний збиток за i -тою функціональною складовою економічної безпеки, грн;

Z_i – сумарні витрати на реалізацію заходів щодо попередження збитку за i -тою функціональною складовою економічної безпеки, грн.

Запропонований критерій може використовуватися тільки у випадку наявності кількісних оцінок збитку, пов'язаного із впливом загроз, а також величини витрат, необхідних для їхнього усунення. На думку Т. Васильців, «наведена методика має недоліки, пов'язані з невідомим розподілом пріоритетів функціональних складників фінансово-економічної безпеки як щодо різних суб'єктів господарювання, так і щодо специфіки у галузевому аспекті, а також з відсутністю рангової шкали загальних і часткових критеріїв» [9, с. 47].

П. Єрмолаєв в рамках ресурсно-функціонального підходу пропонує метод функціонального профілю, який базується на розрахунку 28 показників по головних складових економічної безпеки. При цьому за кожним показником встановлюється рівень фінансово-економічної безпеки в балах від 1 до 9. Автор виділяє чотири ступені економічної безпеки в залежності від кількості присвоєних балів і зазначає, що рівень фінансово-економічної безпеки має розраховуватися щомісячно з урахуванням певної шкали негативної динаміки показників [8].

При використанні програмно-цільового підходу здійснюється інтегрування показників, що характеризують рівень фінансово-економічної безпеки підприємства. При цьому акцент робиться на відборі показників та визначенні методів їх інтегрування [2, с. 99–100]. Представниками зазначеного підходу можна вважати Євдокимова Ф.І., Довбню С.Б., Гічову Н.Ю., Федорову Н.В., Ковальова Д. та Плетнікову І. [3; 4].

В роботах Ковальова Д.І. та Плетнікової І.П. рівень фінансово-економічної безпеки підприємства рекомендується представляти у вигляді функції багатьох змінних, а саме таким чином:

$$Y_{ек.б} = F(X_i) = a_1 f(x_1) + a_2 f(x_2) + \dots + a_i f(x_n), \quad (5)$$

де x_1, x_2, \dots, x_n – основні показники діяльності підприємства;

$f(x_1), f(x_2), \dots, f(x_n)$ – локальні функції залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємства;

a_1, a_2, \dots, a_i – питома вага значимості кожного показника для забезпечення економічної безпеки підприємства, що визначається пропорційно середнім відсоткам зростання відповідної функції $f(x_i)$, при зміні аргументу x_i на 1% [10, с. 35–37].

В цілому, як видно, ресурсно-функціональний та програмно-цільовий підходи багато в чому є схожими – вони передбачають оцінку по окремих складових фінансово-економічної безпеки. Дуже часто при вимірюванні рівня фінансово-економічної безпеки ці два підходи об'єднують.

При застосуванні підходу на основі теорії економічних ризиків визначаються всі можливі види загроз підприємству та розраховується рівень потенціального збитку, який порівнюється з величиною прибутку, доходу та майна. Вказаний підхід є більш вузьким за інші підходи [2, с. 99 – 100].

Оскільки кожен із зазначених підходів має певні переваги та недоліки, доцільним є об'єднання більшості методик та створення єдиної узагальненої методики, яка враховувала б окремі елементи всіх існуючих наукових підходів. Прикладом може стати позиція Г. Швиданенко та О. Олексюк, які пропонують для інтегральної оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства застосовувати методику, що базується на використанні традиційних показників, темпів їх зміни та імовірності реалізації специфічних ризиків. Науковці рекомендують проводити оцінку за такими етапами:

- 1) визначення нормативного рівня показників кожної складової економічної безпеки (наприклад, фінансову складову можна характеризувати системою показників фінансової стійкості);
- 2) визначення системи цільових показників, сформованої на попередньому етапі, на поточний період, і визначення темпів їхньої зміни (вибір показників здійснюється керівництвом підприємства на базі корпоративної стратегії розвитку);
- 3) формування спектра можливих загроз за кожною складовою;
- 4) визначення порівняльних індексів за кожним показником, тобто співвідношення фактичного значення кожного показника з його нормативним (середньогалузевим) значенням, у розрізі кожної складової фінансово-економічної безпеки;
- 5) визначення рівня кожної складової фінансово-економічної безпеки:

$$F_{Е.Б}^C = \sum_{i=1}^n (I_i * t_i * q_i) * (1 - p_i), \quad (6)$$

де I_i – порівняльний індекс за кожним показником;
 t_i – темпи зміни показника (не менше ніж за три роки);

q_i – коефіцієнт вагомості кожного показника в системі оцінки кожної складової, який визначається на основі стратегічних цільових орієнтирів;

p_i – загальна імовірність реалізації ризиків даної складової;

n – кількість показників, що використовується підприємством для оцінки кожної складової економічної безпеки;

б) визначення інтегрального показника фінансово-економічної безпеки [6, с. 165].

Інтегральний показник фінансово-економічної безпеки підприємства має задовольняти наступним

умовам: наявність чітко фіксованих границь; порівнянність різночасових оцінок рівня економічної безпеки одного підприємства, а також підприємств різних галузей; простота і доступність методики розрахунку, що базується на облікових даних, її універсальність [10, с. 35].

Деякі класифікації містять ще один – інституційний – підхід до виявлення рівня фінансово-економічної безпеки підприємства. Тут в розрахунок береться кількість конкуруючих підприємств на ринку. З підвищенням рівня конкуренції рівень фінансово-економічної безпеки певного суб'єкта господарювання знижується [8].

Приблизниками експрес-методик для визначення рівня фінансово-економічної безпеки підприємства можна вважати Кракос Ю.Б., Серик Н.І., Євдокимова Ф.І. Останній науковець пропонує оцінювати досяг-

нутий рівень фінансово-економічної безпеки підприємства за допомогою бальних оцінок та загального рейтингу. При цьому ключові показники рівня фінансово-економічної безпеки можна згрупувати за такими сферами: фінансова безпека, безпека відносин праці, виробнича безпека та безпека збуту.

Кожний показник рекомендовано оцінювати залежно від того, виступає він стимулятором або дестимулятором для функціонування підприємства. Отримані в результаті розрахунків ключові показники необхідно порівняти з певними нормативними даними [11, с. 105].

Зробимо порівняльний аналіз головних з існуючих наукових підходів, що застосовуються для визначення загального рівня фінансово-економічної безпеки підприємств, і результати аналізу зведемо у таблицю 1 [2, с. 99–104; 9, с. 47–48; 11].

Таблиця 1

Переваги та недоліки підходів до визначення рівня фінансово-економічної безпеки

Назва наукового підходу (методики)	Переваги	Недоліки
Індикаторний (пороговий) підхід	1. Можливість використання великої кількості індикаторів, що дозволяє проводити поглиблений аналіз економічної безпеки 2. Широка класифікація можливих станів економічної безпеки	1. Висока вірогідність помилки щодо визначення стану економічної безпеки підприємства при неточному визначенні індикаторів
Ресурсно-функціональний підхід	1. Велика кількість рекомендацій з визначення критеріїв економічної безпеки підприємств та їх інтерпретації 2. Розробка широкого комплексу заходів щодо захисту від загроз за всіма напрямками функціонування підприємства 3. Найбільш реальна можливість практичного застосування	1. Складність адекватної оцінки якісних показників у зв'язку з відсутністю статистичних даних за кожною функціональною складовою економічної безпеки, що призводить до відсутності точного кількісного вираження 2. Практичне ігнорування безпосереднього поняття економічної безпеки і ототожнення його з ефективним використанням всіх ресурсів підприємства 3. Суб'єктивізм експертів при визначенні вагомості складових економічної безпеки 4. Відсутність рангової шкали сукупного та окремих критеріїв 5. Суттєва трудомісткість у зв'язку з необхідністю порівняння отриманих значень з аналогічними за декілька періодів
Програмно-цільовий (комплексний) підхід	1. Урахування багатьох факторів впливу на рівень економічної безпеки 2. Простота інтерпретації отриманих результатів оцінки	1. Виникнення труднощів при встановленні коефіцієнтів значущості на основі методів експертних оцінок 2. Складність визначення системи показників 3. Труднощі при визначенні питомої ваги значимості показників 4. Відсутність обґрунтованого вибору локальних функцій залежності
Підхід, що базується на теорії економічних ризиків	1. Урахування всіх можливих загроз підприємству	1. Дуже вузький
Інституційний підхід	1. Індивідуальний підхід до кожного підприємства у визначенні рівня економічної безпеки	1. Суттєва обмеженість та неточність
Експрес-методики	1. Зручність та простота у використанні	1. Ігнорування багатьох факторів впливу на рівень економічної безпеки
Узагальнена методика	1. Урахування всіх можливих факторів впливу на рівень економічної безпеки	1. Відсутність градації значень інтегрального показника 2. Суттєва трудомісткість

Джерело: удосконалено автором на основі [12]

Отже, як бачимо з таблиці, кожний з існуючих наукових підходів має як певні вагомі переваги, так і суттєві недоліки, але найбільша кількість недоліків притаманна ресурсно-функціональному та програмно-цільовому підходам.

Цікавою є класифікація методичних підходів до визначення рівня фінансово-економічної безпеки підприємств за Т. Г. Васильців. Автор поділяє всі підходи на традиційні та нестандартні. До традиційних належать: 1) підходи, що базуються на оцінці показників, які характеризують всі функціональні сфери діяльності підприємства та захисту його майна і ресурсів; 2) підходи, що засновані на аналізі показників фінансової стійкості; 3) підходи з використанням теорій розпізнавання кризових та некризових станів підприємства у майбутньому; 4) підходи із застосуванням методів прогнозування банкрутства.

Нестандартні методики включають: 1) співвідношення величини бруто-інвестицій підприємства і ресурсів, що необхідні для інвестиційної підтримки належного рівня економічної безпеки; 2) визначення ринкової вартості та економічної захищеності капіталу підприємства; 3) оцінка стану розвитку підпри-

ємництва, виявлення системних ризиків його розвитку; 4) визначення рівня криміналізації економіки; 5) оцінка рівня ризику господарської діяльності [9, с. 43].

Після проведення оцінки загального рівня фінансово-економічної безпеки роблять висновок про поточний стан фінансово-економічної безпеки та на основі проведеного аналізу формують комплексну систему забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства, галузі, регіону.

Висновки. Отже, на сьогодні існують різні методичні підходи до оцінки загального рівня фінансово-економічної безпеки підприємства, більшість із яких мають суттєві недоліки, що не дозволяють використовувати їх на практиці для кількісного визначення стану фінансово-економічної безпеки. Найбільш прийнятним можна вважати узагальнений підхід, який має ґрунтуватися на базових елементах основних використовуваних на сьогодні підходів. Доцільними є подальші розробки в цьому напрямку, які дозволять враховувати всі можливі аспекти, що стосуються діяльності підприємства чи галузі і можуть впливати на рівень фінансово-економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Ільяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ільяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12–19.
2. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : [навч. посіб.] / І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 256 с.
3. Марущак С. М. Методика оцінки рівня економічної безпеки підприємства на основі теорії нечітких множин [Електронний ресурс] : матеріали наук.-практ. Internet-конф. [Управління економічною безпекою промислових підприємств], 2011. – Режим доступу : http://mevhnua.at.ua/load/mizhnarodna_naukovo_praktichna_internet_konferencija/7_upravlinnja_ekonomichnoju_bezpekoju_promislovihih_pidpriemstv/8-1-0-39
4. Голович Н. М. Методика аналізу та оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / Н. М. Голович // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 3/1. – С. 79–83.
5. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48–52.
6. Швиданенко Г. О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства : [монографія] / Г. О. Швиданенко, О. І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2002. – 192 с.
7. Економіка підприємства : підруч. / за заг. ред. С. Ф. Покропивного. – [2-ге вид.] – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с., іл.
8. Єрмолаєв П. В. Функціональний профіль економічної безпеки підприємства : методичні та прикладні аспекти / П. В. Єрмолаєв // Управління проектами та розвиток виробництва : Зб. наук. пр. – Луганськ : вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2013. – № 1 (45). – С. 26–33.
9. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України : стратегія та механізми зміцнення : [монографія] / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
10. Ковалев Д. Количественная оценка уровня экономической безопасности предприятия / Д. Ковалев, И. Плетникова // Экономика Украины. – 2001. – № 4. – С. 35–40.
11. Ткаченко А. М. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства / А. М. Ткаченко, О. Л. Резніков // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 1. – С. 101–106.
12. Воропай В. А. Аналіз методичних підходів оцінки стану і рівня забезпечення системи економічної безпеки підприємства. Культура народів Причорномор'я. 2013. № 257. С. 190–195.